

راهکارهای حفاظت از خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی

مریم مقامی^۱

چکیده

با این‌که زمان زیادی از راه‌یابی فضای مجازی به جامعه‌ی ایران نمی‌گذرد، این فضا تمام جامعه را به خود وابسته کرده است؛ از دولت و مؤسسات گرفته تا همه‌ی اقشار جامعه، فضای مجازی که زندگی نام گرفته است، در کنار کارکردهای متنوع و فواید پُر شمار، آثار مخربی نیز دارد. این آسیب‌ها به‌ویژه در برخی از ساحت‌های آن همچون شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های رایانه‌ای، اینترنت و ... نمود بیشتری دارد و خانواده‌ها را با مشکلات زیادی مواجه کرده است.

در این نوشتار می‌کوشیم ضمن بر شمردن مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی، برخی از راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آن‌ها را بیان کنیم تا خانواده‌ها بتوانند با استفاده از این راهکارها از آثار مخرب آن بکاهند.

کلید واژه: آسیب‌های فضای مجازی، اینترنت، فضای مجازی، نهاد خانواده

۱- طلبه سطح دو، مدرسه علمیه ام اییها.

مقدمه

خانواده در تمام فرهنگ‌ها کانون شکل‌گیری هویت فرد است. هیچ فردی جدا از خانواده‌اش قابل تعریف نیست و خانواده رکن اصلی سازنده‌ی شخصیت فرد است. اسلام در جایگاه مکتبی انسان‌ساز، به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده توجه زیادی دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شمرد. از دیدگاه اسلام، سعادت و شقاوت جامعه‌ی انسانی به صلاح و فساد این نهاد منوط است و هدف از تشکیل خانواده، تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دستیابی به سکون و آرامش است. انسان‌ها در خانواده به هویت و رشد شخصیتی دست می‌یابند و می‌توانند به تکامل معنوی و اخلاقی نائل شوند؛ از این رو؛ خانواده عامل کمال، آرامش و بالندگی اعضای خویش است و این اعضا همان کسانی هستند که نقش عمده‌ای در تحولات اساسی جوامع ایفا می‌کنند. بنابراین خانواده مهم‌ترین بنیان اجتماعی هر جامعه است و تأثیر به‌سزایی در تمام شئون زندگی افراد به‌ویژه ارزش‌های اجتماعی دارد. با تکیه به این ارزش‌ها می‌توان بر جامعه نظارت کرد و آن را به سوی زوال یا تعالی سوق داد. از نظر کارشناسان، خانواده نیز مانند هر سیستم دیگری در معرض تهدید است. این تهدید در جامعه‌ای مانند جامعه‌ی ما جنبه‌ی عینی‌تری دارد؛ زیرا در کشور ما نیز همچون دیگر کشورهای در حال توسعه، خانواده معنایی وسیع‌تر و جایگاهی والاتر دارد و کشورهای توسعه یافته برای حفظ تسلط بر منابع و سرمایه‌های کشورهای در حال توسعه سعی می‌کنند با جنگ نرم افزاری موجب فروپاشی یا دست کم هدایت بنیان خانواده و آرا و عقاید جوانان این جوامع شوند. در دنیای ماشینی و شهری امروز، والدین فرصت چندانی برای گذراندن وقت با فرزندان‌شان ندارند و سعی می‌کنند ساده‌ترین راه را برای سرگرم کردن فرزندان‌شان انتخاب کنند؛ آن‌ها ابزاری همچون تلفن همراه، رایانه‌ی شخصی و اینترنت را بدون توجه به آثار جانبی و حواشی آن، در اختیار فرزند خود قرار می‌دهند و او را در اتاق خود رها می‌کنند تا با آن‌ها سرگرم شود؛ حال آنکه فرزند از نظر فیزیکی در محیط امن خانواده به سر می‌برد اما در عمل به وسیله‌ی این ابزار، به‌ویژه اینترنت، به دنیایی بزرگ‌تر از محیط پیرامونش قدم می‌نهد و با چیزهایی مواجه می‌شود که بسیاری از پدران و مادران از وجود آن‌ها آگاه نیستند.

سؤالات پژوهشی

۱_ چه مشکلات و تهدیداتی در فضای مجازی وجود دارد که خانواده‌ها را در معرض آسیب و خطر قرار

می‌دهد؟

۲_ چه راهکارهایی برای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی، به‌ویژه تغییر سبک زندگی، وجود دارد؟

۱_ خانواده: واژه «خانواده» در لغت، به اعضای تشکیل دهنده آن، یعنی اهل خانه، اهل بیت، مجموعه‌ی

افراد دارای پیوند سببی یا نسبی که زیر یک سقف زندگی می‌کنند و مجموعه خویشاوندان تعریف شده است. برخی صاحب‌نظران علوم انسانی و اجتماعی مانند کوئن، خانواده را گروهی از افراد می‌دانند که از راه خون، زناشویی و یا فرزند پذیری با یکدیگر ارتباط داشته و طی یک دوره‌ی زمانی نامشخص، با هم زندگی می‌کنند.^۱

۲_ فضای مجازی: فضای مجازی واژه‌ای است که نخستین بار توسط ویلیام گیسون در کتاب علمی تخیلی

مشهورش به نام «نورمونسر» به کار رفته است. فضای مجازی به فضای اطلاق می‌شود که بدون در نظر گرفتن بُعد زمان و مکان تعامل‌های اجتماعی میان فرهنگ‌های گوناگون را از طریق فناوری‌های نوین امکان‌پذیر می‌سازد.^۲ فضای سایبر در واقع یک «محیط» است که ارتباطات در آن انجام می‌شود؛ نه صرفاً مجموعه‌ای از ارتباطات.^۳

۳_ اینترنت: اینترنت پدیده‌ای است که در آخرین دهه از قرن بیستم پا به عرصه‌ی وجود گذاشت. در اندک

زمانی به گسترده‌ترین و وسیع‌ترین وسیله اطلاعاتی مبدل شد. ایران در سال ۱۳۷۰ برای اولین بار توسط مرکز تحقیقات فیزیک نظری و ریاضی به شبکه‌ی جهانی اینترنت متصل شد و اولین ارتباط ایران با اینترنت به طور موقت و از طریق اتریش و به وسیله‌ی پست الکترونیکی صورت گرفت. رشد اینترنت در تمام دنیا به صورت انفجاری بوده است و این در حالی است که همانند سایر محصولات عصر نو ارتباطات نگرانی‌هایی را نیز به دنبال دارد و به عبارتی هم سازنده است و هم مخرب از این‌رو یکی از شایع‌ترین نگرانی‌ها ناشی از سهولت توزیع تصاویر و نوشته‌ی مستهجن و غیراخلاقی است.^۴

۱- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، ص ۵۸۴

۲- خانیکی، هادی و بابایی، محمود، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی، ص ۷۶

۳- شاه‌محمدی، غلامرضا، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، ص ۱۰۶

۴- سقازاده، سید محمد و کریم خانی، حمزه، هجوم خاموش (آسیب‌شناسی نسل جوان)، چ ۶

آسیب‌های فضای مجازی

فضای مجازی، دنیایی کم سابقه و نوظهور در عصر پیدایش و گسترش رسانه‌های جدید ارتباطی است که بیش از دو دهه از رواج آن در جهان نمی‌گذرد. می‌توان فضای مجازی را جهان ارتباط متقابل رایانه‌ها و جامعه‌ی حاصل از این ارتباط‌ها دانست.^۱ این فضا از زمانی در ایران عمومی شد که آنتن‌های بشقاب‌ی کم و بیش بر فراز بام‌های منازل پدیدار شد و به تدریج با حضور اینترنت، آمار کاربران فضای مجازی به سرعت و به طور جهشی رو به افزایش نهاد؛ به طوری که طبق اعلام مرکز جهانی اینترنت، ایران با داشتن ۲۳ میلیون کاربر در سال ۲۰۰۸ در میان کشورهای خاورمیانه در رتبه‌ی اول شمار کاربران اینترنت قرار داشت و این تعداد اکنون به ۲۸ میلیون رسیده است.^۲

فضای مجازی به منزله‌ی پدیده‌ی هزاره‌ی سوم و یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای جامعه بشری، کارکردهای زیادی در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که بسیاری از آن‌ها نه تنها برای زندگی در جامعه‌ی امروزی ضرورت دارد که زندگی بدون آنها قابل تصور نیست. فضای مجازی در کنار این کارکردها، جذابیت‌های گسترده‌ای دارد که سبب شده والدین و فرزندان به این فضا علاقه‌مند شوند. خانواده‌ها به دلایل متعددی مانند پُر کردن خلاء حضور خویش نزد فرزند، جبران کمبود محبت، تفاخر، سرگرمی فرزندان با بازی‌های تلفن همراه و ... برای فرزندانشان خط و گوشی تلفن همراه و تبلت تهیه می‌کنند. فرزندان نیز به دلیل نوگرایی، هیجان‌طلبی، خودنمایی و مُدگرایی متوجه این فضا شده‌اند. افزون بر جذابیت‌های مقدماتی فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان، با نزدیک شدن نوجوانان به سن بلوغ، برخی از ویژگی‌های روان‌شناختی جدید در آنها بروز می‌یابد که فناوری‌های ارتباطی جدید به خوبی می‌توانند این ویژگی‌ها را پوشش دهند.^۳

۱- ذکایی، محمد سعید و خطیبی، فاخره، فصلنامه علوم اجتماعی، ش ۳۳
۲- پاکروان، محمدرضا، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندر عباس
۳- تدین، نبوی، راضیه و همکاران، مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی

۵. معرفی جایگزین برای فضای مجازی:

اصولاً ارائه جایگزین برای هر برنامه‌ی فاسد و نرم‌افزار خلاف شرع، خواسته‌ای غیر منطقی است؛ اما خوشبختانه امروزه جایگزین‌های بومی _که بیشتر آن‌ها سالم نیز هستند_ برای برخی خدمات رسان‌های غربی در داخل کشور وجود دارد که شماری از آن‌ها را در جدول به اختصار نام می‌بریم.^۱

ردیف	نوع خدمات	خدمات خارجی	جایگزین ایرانی
۱	برنامه ارتباطی	فیس‌بوک، توییتر و گوگل پلاس	افسران، کتاب‌خوانان حرفه‌ای، سنگری‌ها
۲	برنامه ارتباطی	اینستاگرام و فلیکر	سلام
۳	برنامه ارتباطی	یوتیوپ و ویمئو	آپارات
۴	سیم‌کارت مجازی (پیام رسان)	وایبر، واتس‌آپ و تلگرام	سروش، بیسفون، گپ و بله
۵	ایمیل	جی‌میل و یاهو میل	چاپار، النون، میهن‌میل و پست‌میل
۶	موتور جستجو	گوگل، بینگ، یاهو	پارسی‌جو، یوز و سلام
۷	مرورگر	موزیلا فایرفاکس، کروم	ساینا و نور
۸	پیام‌رسان	گوگل‌تاک و یاهومسنجر	ایطاها، ال‌فورآی و آی‌تگ
۹	آپلود و ذخیره‌سازی	گوگل‌داکز و دراپ‌باکس	صندوق‌بیان، پیکوفایل و پرشین‌گیگ
۱۰	وبلاگ	بلاگر	رُز بلاگ، بلاگفا، میهن‌بلاگ و پرشین‌بلاگ

۱- کهنود، مریم، فرهنگ دیداری و روش‌شناسی تحلیل تصویر، ص ۳۷۵-۳۷۶

نتیجه‌گیری:

۱. خانواده، حلقه‌ی اتصال و انسجام فرهنگ و نظم اجتماعی و در واقع، نهاده‌ی است که مسئولیت سامان بخشیدن به سلامت اخلاقی جامعه را بر عهده دارد.
۲. فضای مجازی به دلیل جذابیت‌ها و کارکردهای ویژه‌ای که دارد، بیشتر توجه و وقت اعضای خانواده، اعم از والدین و فرزندان را به خود مشغول کرده است. این امر آسیب‌های زیادی را در چهار حوزه‌ی فرهنگی، اجتماعی، دینی و هویتی در پی داشته است.
۳. هر چند فضای مجازی اصولاً نظارت‌پذیر نیست، خانواده‌ها می‌توانند برای صیانت از فرزندانشان در برابر پیامدهای سوء فضای مجازی، راهکارهای اخلاقی را به کار گیرند تا از آسیب‌های آن کاسته شود؛ از جمله روشن‌گری درباره‌ی گناهان اخلاق‌زدای این فضا و دور کردن اعضای خانواده از آن‌ها، اصلاح مصرف رسانه‌ای خود که الگوهای رفتاری فرزندان هستند، مدیریت صحیح استفاده از فضای مجازی، ایجاد پیوند عاطفی با مراکز دینی و اخلاقی و
۴. برخی از راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی باید در سطحی بالاتر از خانواده پیگیری شود؛ در عین حال، خانواده‌ها می‌توانند مطالبه‌گر اجرای این راهکارها باشند؛ راهکارهایی همچون راه‌اندازی شبکه‌ی ملی اطلاعات، مطالبه‌ی مدیریت اسلامی _ ایرانی فضای مجازی از مسئولان، گفتمان‌سازی درباره‌ی موضوع فضای مجازی با رویکرد انقلاب اسلامی و

فهرست منابع:

* قرآن

- ۱- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات امیرکبیر، ص ۵۸۴، ۱۳۷۶ ش.
- ۲- خانیکی، هادی، بابایی، محمود، فضای سایبر و شبکه‌های اجتماعی مفهوم و کارکردها، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات جامعه اطلاعاتی، ص ۷۶، ۱۳۹۰ ش.
- ۳- شاه‌محمدی، غلامرضا، راهبردهایی برای پیشگیری وضعی از آسیب‌های فضای مجازی، فصلنامه مطالعات راهبردی ناجا، ص ۱۰۶، ۱۳۹۵ ش.
- ۴- ذکایی، محمدسعید، خطیبی، فاخره؛ «رابطه‌ی حضور در فضای مجازی هویت مدرن؛ پژوهشی در بین کاربران اینترنتی جوانان ایرانی»، فصلنامه علوم اجتماعی، ش ۳۳، ۱۳۸۴ ش.
- ۵- پاکروان، محمدرضا؛ «بررسی رابطه استفاده از فضای مجازی با هویت ملی دینی دانشجویان دانشگاه آزاد واحد بندرعباس»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندرعباس، (۱۳۹۴ ش).
- ۶- تدین‌بندی، راضیه و همکاران؛ «آموزشی، حلقه مفقوده در استفاده بهینه و مطلوب از تلفن همراه هوشمند»؛ مجموعه مقالات همایشی تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، (۱۳۹۵ ش).
- ۷- شاوردی، تهمینه و همکاران، سبک زندگی و تلفن همراه هوشمند؛ ج ۱، (۱۳۹۴ ش).
- ۸- خجیر، یوسف؛ «ظرفیت‌ها و آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی موبایل محور در جامعه ایرانی»؛ مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی؛ تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، (۱۳۹۵ ش).

۹- هاشمی‌زاده، سید رضا، انصاری نصب، بنیامین، عصر مجازی: تأملی بر کارکردها و رویکردهای جامعه‌ی مجازی/ انتشارات نیسا/ ۱۳۹۶ش.

۱۰- حسینی، سید مجتبی، رساله دانشجویی، دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام رهبری در دانشگاه)، چ ۳۹، ۱۳۹۶ش.

۱۱- برخی از نویسندگان، پرواز تا بی‌نهایت (خاطرات امیرخلبان روح‌الدین ابوطالبی)، تهران: سازمان عقیدتی، سیاسی ارتش.

۱۲- بیدی، فاطمه و کارشکی، حسین، اعتیاد به اینترنت، تهران: آوای نور، چ ۳، ۱۳۹۶ش.

۱۳- طریحی، فخرالدین بن محمد، حسینی‌احمد، مجمع‌البحرین، مرتضوی، ج ۵، چ ۱، ۱۳۷۶ش.

۱۴- سقازاده، سید محمد و کریم خانی، حمزه، هجوم خاموش (آسیب‌شناسی نسل جوان)، کردستان، عطر یاس، چ ۶، ۱۳۸۸ش.

۱۵- کهوند، مریم، فرهنگ دیداری و روش‌شناسی تحلیل تصویر، یک فکر، چ ۱، ۱۳۹۹ش.

منابع عربی:

۱- کلینی، محمد بن یعقوب، استاد ولی‌حسین، اصول کافی، دارالثقلین، چ ۴، ۱۳۹۳ش.

۲- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، اسلامیه، ج ۷۵، چ ۵، ۱۳۸۶ش.

۳- نوری طبرسی، حسین، مستدرک‌الوسائل، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، بیروت-لبنان، ج ۳۰، چ ۱، ۱۴۰۸ق.

۴- مفید، محمد بن محمد، میرشریفی، علی، سلسله مؤلفات الشیخ المفید، دارالمفید-بیروت-لبنان، ج ۱۵، ۱۴۱۴ق.

۵- حلی، ورام بن ابی‌فراس، مجموعه ورام (تنبيه‌الخواطر و نزه‌النواظر)، مکتبه‌الفقیه، ج ۲، ۱۴۱۰ق.

مقالات:

- ۱- ترابیان، مرضیه، تأثیرات مثبت و منفی فضای مجازی، ش ۲، (مرداد ۱۴۰۲ ش).
- ۲- جعفریان، حمید، آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده، ش ۴، (زمستان ۱۳۹۵ ش).
- ۳- مظفری، یوسف، سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی، ش ۲۳، (پاییز ۱۳۹۹ ش)
- ۴- عضدی، محمدرضا، نقش فضای مجازی بر خانواده، (مرداد ۱۴۰۲)

منابع الکترونیک:

- 1- <https://www.pishkhan.com/news/248742-1>
- 2- <https://zehnemovafagh.com/damages-of-cyberspace-on-the-family/>
- 3- <https://www.irna.ir>